

ЕКОНОМІЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

З'ясування специфічних рис та особливостей сучасної української економічної ментальності, осмислення механізмів її розвитку й трансформації, визначення факторів, що сприяють формуванню основних складових ментального феномена дозволяють надати певний теоретичний аналіз сучасного стану економічної ментальності в Україні та тенденцій її подальшого розвитку.

Вітчизняними науковцями, які займаються дослідженням ментальної проблематики в цілому (М.Попович, С.Кримський, Р.Додонов, І.Старовойт, І.Бичко, О.Донченко, О.Забужко й інші), напрацьовані різнобічні концептуальні підходи з'ясування сутності процесів, що відбуваються в ментальності сучасних українців. Проте, акцентування уваги саме на феномені української економічної ментальності відбувається ще недостатньо.

Національна економічна ментальність є соціальною характеристикою національних культур, виступає самостійним, самодостатнім суспільним феноменом будь-якої країни. Як соціальна характеристика національної культури, економічна ментальність є складовою національної суспільної системи в цілому, віддзеркалює особливості механізмів мислення й поведінки національних соціальних суб'єктів в сфері господарювання, соціально-економічної життєдіяльності людини і суспільства. Вона обов'язково відтворюється в суспільстві та людях, змінюючи при цьому економіку, збагачуючи культуру, духовність, державну політику, самих соціальних суб'єктів.

Якими є тенденції розвитку соціально-економічної системи в Україні, якщо подивитися на це в аспекті розвитку феномена економічної ментальності?

Зважаючи на отриману спадщину, рух України до цивілізованої ринкової економіки відбувається важко. Становлення ринкових відносин в Україні докорінно змінює економічні, політичні, соціокультурні основи життєдіяльності суспільства та людини. Суперечливі процеси йдуть в індивідуальній та суспільній соціально-економічній свідомості, економічній ментальності. Україна продовжує пошук духовних засад. Трансформація економічної ментальності є процесом довготривалим. При цьому неодмінно виявляє себе певний консерватизм суспільної та індивідуальної економічної свідомості з позитивними і негативними її характеристиками, який в певній мірі гальмує соціально-економічний поступ країни, але при цьому відроджуються та пробивають собі шлях вихідні особливості й риси національної економічної ментальності України, які наближують запровадження кращих європейських стандартів життя в Україні. Майже сто років тому про це говорив всесвітньо відомий український економіст М.І.Туган-Барановський, який серед мотивів господарчої діяльності особливе місце визнавав за світом психологічних почуттів людини, національною самосвідомістю, національним характером, духовним складом, тобто всім тим, що складає ментальність.

Побудова нового для України ринкового соціально-економічного середовища вимагає формування економічної людини ринкового типу, якій притаманні такі загальновизнані риси ментальності, як готовність інтенсивно та високопродуктивно працювати, усвідомлення права власності на свою робочу силу, здатність до адаптації, інновацій, перенавчання, високий рівень самодисципліни, прагнення підвищувати на ринку праці свою конкурентоспроможність, економічне мислення, орієнтація на належну оплату праці та задоволення різноманітних потреб, повага до права власності та орієнтація на зростання власного капіталу, зацікавленість в успішній та прибутковій діяльності особи або колективу та інше. На жаль, сучасні соціологічні дослідження поки не фіксують масового поширення таких якостей посеред населення України. Народ, на думку П.Толочка, залишається інертним [1, с. 25], соціальна справедливість сприймається ним як рівність в доходах (так вважають 39% опитаних, за даними центру "Демократичні ініціативи", 2006 р.), деформованими постають уявлення про те, що захист від економічних труднощів є обов'язком держави, а не кожного особисто та інше. Тривале панування авторитарних режимів привчило значну частину населення України сприймати авторитарні методи правління як цілком природне, нормальне явище. Негативною рисою соціально-економічних відносин виступає соціальна заздрість, що є наслідком тривалої зрівнялівки в оплаті праці та на побутовому рівні часто проявляє себе у несприйнятті чужого матеріального добробуту та

впевненості, що всі заможні люди обов'язково злодії чи шахраї. Наслідком таких рис ментальності населення на державному рівні управління з'являється багато законодавчих актів, які обмежують можливість одержання великого прибутку, стримують приватну ініціативу, становлять приватного власника в неоднакові умови з колективними або державними власниками виробництва. «Україні з економічної та духовної кризової ями не вибратися, якщо переважатимуть соціальні орієнтири бездіяльності», зауважує С.Злупко [2]. Психологічною перешкодою є також відсутність у значної частини населення України реального економічного мислення. Тривалий час економічне мислення притуплялося міфами про пріоритет державних інтересів над особистими інтересами людини, про безпомилковість поглядів і рішень колективу, про шляхи "безболісної" трансформації економіки, некорисливість та безсумнівну справедливість рішень органів влади і лідерів політичних рухів і таке інше.

Специфіку орієнтацій національної економічної ментальності часто-густо вважають однією з перешкод інтеграції України в Європейський Союз. Українська ментальність, «маючи риси євразійського характеру, не має яскраво розвинутих здібностей азіатського типу до підприємництва в сфері торгівлі, й у цьому відношенні пересічний українець відчутно поступається пересічному китайцю чи корейцю. З іншого боку, не можна порівняти пересічного українця з пересічним німцем, французом, скандинавом чи іншим європейцем у виробничому підприємстві. Не виключено, що саме тому... за 10 останніх років в Україні практично не з'явилося жодного видатного підприємця вітчизняного чи світового значення, який світив би яскравою зіркою як приклад для інших і породжував оптимістичні сподівання для нації на появу своїх Фордів й Рокфелерів» [3]. Здавалося б, що успішно мав би слугувати виживанню в умовах ринку й приватної власності український індивідуалізм. Однак і ця риса національного характеру в певному сенсі відстала в розвитку. Але вона (ця риса) потрібна, і її треба організувати й стимулювати. Україні необхідні мільйони дрібних і середніх підприємців.

У переважній більшості пересічному українцю притаманні певний консерватизм в мисленні, відсутність достатньо швидкої реакції на зміну обставин для адекватної корекції ринкової поведінки. Це стосується як підприємців так і урядовців та парламентаріїв, які демонструють в однаковій мірі недостатній рівень ринкового мислення. Всі ці риси, а також – звичка до безвідповідальності, до намагання отримати винагороду без докладання належних зусиль, недбале ставлення до інструкцій й законів, неповага до діяльності колег, відсутність ощадливого ставлення до робочого часу, уникання особистої відповідальності та перекладання її на іншого, зневажливе ставлення до власного здоров'я тощо, заважають адаптації людини до ринкового суспільного середовища. Звичайно, неприємно і нелегко погоджуватися з такими реаліями. Тому подолання таких негативних рис має бути важливим завданням соціально-економічних програм різних рівнів й спрямувань.

Водночас існує й дещо інший шлях й перспективи розвитку української економічної ментальності. Тут зрушенню на краще будуть сприяти ті риси національної ментальності, які природно притаманні українцям. Це: по-перше, якості "хліборобського" типу – м'якість, поблажливість, толерантність, чутливість, душевна теплота, мрійливість, милосердя; по-друге, якості "козацького" типу – діловитість, рішучість, настирливість, навіть здоровий авантюризм, вірність слову, точність, практичність, справедливість, індивідуалізм. Цим рисам має бути надане "друге народження" всіма можливими засобами – цілеспрямована державна соціально-економічна політика, діяльність засобів масової інформації, культурні програми, туризм, спорт й таке інше. Ринкові перетворення в Україні на тлі демократизації політичного життя об'єктивно призводять до формування громадянського суспільства, отже мають спонукати складний та суперечливий процес відродження особистості. Цей процес невпинно впливає на соціально-економічну сферу суспільства, породжує нові проблеми становлення соціального суб'єкта ринкового типу, забезпечення ефективності системи господарювання в цілому. Спостерігаються нові риси економічної поведінки вітчизняного соціального суб'єкта, але водночас мають місце й тривожні тенденції відчуження чесною та продуктивною праці, пошуки більш легких шляхів зростання добробуту. Економіка ринкового типу дійсно породжує принципово нові особливості соціально-економічних відносин, які відбиваються на економічній свідомості та поведінці людей, на їх ментальності. Різко трансформується економічне середовище, соціальні умови й мета соціально-економічної діяльності. Змінюється місце окремої людини в суспільстві.

Суттєво вплинуло на вітчизняну наукову та суспільну думку перегляд уявлень стосовно того, яку саме діяльність сьогодні в Україні слід визнавати працею. За минулих часів переважала теза про те, що лише в сфері матеріального виробництва має місце праця, яка здатна створювати вартість. Ринкові зрушення в соціально-економічній сфері в Україні призвели до подолання позаекономічної примусовості праці, до визнання працею будь-якої цілеспрямованої діяльності людини, незалежно від форми та способів організації, сфери застосування її результатів, яка вимагає свідомих витрат нервової та фізичної енергії, зусиль думки. Це відповідно поширило види діяльності, які стали визнаватися як трудові, як форми соціально-економічної активності людини. Соціальним фактом стає визнання права окремого громадянина на власну робочу силу, на свої здібності, а з цим – право вільно обирати ним сферу прикладання своїх нервових та фізичних зусиль в залежності від власних інтересів, перейматися своєю конкурентноспроможністю на ринку суспільної праці. Це сприяло розвитку підприємництва, зародженню різноманітних форм бізнесу, зробило привабливою трудову діяльність у нових сферах економіки, отже, обумовило певні зміни соціально-економічної поведінки людей та певні зрушення в процесах розгортання їх економічної ментальності.

Цінності, що формувались впродовж попередніх 70-80 років вітчизняної історії й забезпечували соціальний порядок, піддані критиці як здебільшого помилковими. Звичайно, процес руйнування попередніх цінностей стає властивою рисою будь-якого перехідного суспільства. Проте стосовно української ситуації особливим є те, що порушились одночасно всі підсистеми культури (технологічна, соціонормативна і символічна), отже, в свідомості певної кількості людей майже десятиріччя утримується психологічний стрес, пов'язаний з суспільним визнанням непотрібними та застарілими їх уявлень, напрямів думок і прагнень, навичок й умінь, звичок.

З іншого боку, цінності, "напрацьовані" попередньою культурою господарювання, увійшли в суперечність з появою нових індивідуалістичних орієнтирів – щодо власності, підприємництва, економічної свободи. Суспільна свідомість має адаптуватися до радикальних змін поглядів та соціально-економічної поведінки. Має відбуватися процес цивілізованого "оброблення" цієї ситуації ментальністю. Зарубіжні та вітчизняні науковці зазначають, що в умовах «культурного шоку в посткомуністичних суспільствах» [236, с. 80] відбувається посилення впливу цінностей традиційної національної культури, яка швидко відроджується в нових незалежних країнах. Стосовно досліджуваної нами проблематики, тут може йтися про відродження основних рис національної економічної ментальності.

Процес соціально-психологічної адаптації населення до ринкової суспільної атмосфери віддзеркалює зміну парадигм економічної свідомості, соціально-економічної психології, економічної ментальності. Відбувається зміна старої схеми економічного мислення. Ринок спонукає прагнення людини одержувати економічні знання, якісну освіту, нові й конкурентноспроможні для суспільства професії. Людина прагне створити навколо себе прийнятне (комфортне для неї) економічне, психологічне та інформаційне середовище.

Економічна ментальність, як засвідчують дослідження, спроможна впливати на хід економічних процесів, сприяти їх прискоренню чи гальмуванню. Конгломерат позитивних і негативних рис економічної ментальності населення України, сформованих під впливом сукупності різноманітних чинників протягом тривалого періоду, своєрідно матеріалізується в процесі формування й відтворення певного соціально-економічного середовища, зокрема того, яке сьогодні мають українці.

Переваги ринкового шляху розвитку стануть переконливими лише тоді, коли реальні життєві інтереси та демократичні ідеали дійсно стануть основою пробудження духовного життя широких верств населення, відбиватимуться на економічній ментальності громадян, господарчій культурі, реально сприятимуть активізації ефективної праці, яка була і буде основним джерелом індивідуального та суспільного багатства. Економічна криза (безробіття, зниження рівня життя та інші негаразди) перехідного періоду уповільнюють та ускладнюють шляхи вирішення завдань, які стоять перед суспільством та нацією, руйнують ціннісні орієнтації людей. Подолання цих явищ неминуче пов'язано з розвитком соціально-економічної активності народу, утвердженням нової ринкової культури господарювання, проявом кращих рис української економічної ментальності.

Звичайно, витоки різноманітних, позитивних і негативних, особливостей української економічної ментальності пов'язані не лише зі складною соціально-економічною ситуацією

сьогодення або лише з плановою централізованою економікою та ідеологією радянських часів. Зрозумілим є те, що завдання побудови ринкового суспільного середовища в Україні вимагають поступової трансформації економічної свідомості її соціальних суб'єктів у напрямку наближення до рис економічного ментальності, які відповідають вимогам ефективного розвитку такого суспільного середовища. Оновлення української економічної ментальності, від чого в багато чому залежить рух країни вперед, слід здійснювати на тлі системного вивчення чинників її формування, з'ясування джерел прояву тих чи інших властивостей національної економічної свідомості, реальної оцінки термінів та можливостей подолання її негативних рис, адаптації масової трудової свідомості до ринкових умов, нових механізмів господарювання, інновацій в економіці окремого регіону або країни в цілому.

Окремі історично обумовлені особливості українського економічної ментальності дозволяють простежити їх зв'язок з причинами уповільнення ринкових перетворень в економіці України. Критичний аналіз української національної ментальності виявляє риси, які досить часто відігравали вкрай негативну роль в соціальній та економічній історії українського народу. Оминати цей факт ніяк не можна. Такий критичний аналіз потрібен, перш за все, для пошуку шляхів якісного оновлення української економічної ментальності, чого потребує побудова суспільства високо розвинутої ринкової економіки і що можливо лише на засадах духовного (ментального) відродження української нації. При цьому зрозумілою стає неприйнятність "механічного" копіювання зарубіжного досвіду через суттєві відмінності у свідомості, ціннісних орієнтаціях, соціально-економічній поведінці народу України.

Одним з важливих завдань сучасної вітчизняної науки вбачається концептуальне обґрунтування механізму докорінної зміни спрямованості ментальних установок на суспільному та індивідуальному рівнях. Це стосується, як зазначає В.Черняк, «ломки усталених стереотипів мислення, сприйняття і поведінки людей, яка відбувається звичайно на підсвідомому рівні і супроводжується величезним психологічним дискомфортом» [4, с. 91]. Отже, йдеться, насамперед, про необхідність формування нових ціннісних орієнтирів, серед яких провідне місце має зайняти власна державна національна ідея, яка б пронизувала всі грані економічного, інтелектуального та духовного життя, консолідувала український народ на побудову громадянського суспільства, розвинутої економіки.

Розв'язання цієї складної проблеми потребує, передусім, оновлення національного буття.

Управління економікою на всіх рівнях і в усіх сферах має сьогодні спиратися на врахування національних особливостей економічної культури та ментальності. Нація є тією реальною живою спільнотою, в життєдіяльності якої мають реалізуватися як її власні, так і загальнолюдські цінності. Тому привабливі світові моделі економічного розвитку принесуть бажаний ефект Україні, якщо автори реформ будуть враховувати особливості української ментальності, необхідність відродження духовності, збереження трудових традицій, критичного осмислення власного та зарубіжного досвіду. При цьому важливо зберегти національну самобутність. На думку українського соціолога М.Пірена, «народ, позбавлений свого національного обличчя, не може бути народом творчим, не в змозі розкрити свої потенції... стандартизація людини, народів неминуче призводить до застою творчих сил» [5, с. 4]. Народ України переживає процес самоусвідомлення, усвідомлення своїх національних ідеалів – і для цього потрібне економічне підґрунтя, залучення інтелектуального потенціалу нації, кращих надбань духовності, щоб прискорити початі в країні перетворення, не допустити розчарування в національній ідеї. На жаль, для масової свідомості державна національна ідея залишається дещо неусвідомленою і це лишає суспільства інтегруючої сили.

Світовою наукою доведено той факт, що необхідними передумовами успіху процесу державотворення та духовного відродження нації є: наявність національної ідеї (вона протягом останніх століть вважається потужною рушійною силою людського поступу, за висновками знаних науковців Заходу І.Берліна, Дж.Армстронга, Е.Сміта, Л.Семенка та інших); наявність національної мрії – як поміркованого оптимізму народних ідеалів працелюбності. Це важливо не тільки для сфери суспільної свідомості, але й для економічного розвитку країни. Як відомо, Україна сьогодні не має національного аналогу "американської мрії" (про те, що «кожний звичайний хлопець може знайти якийсь спосіб швидко, але законно розбагатіти»). Наш пересічний співвітчизник у можливість несподіваного

збагачення реально не вірить навіть за умов наполегливих трудових зусиль, що є перешкодою на шляху поновлення ціннісних орієнтирів у сфері праці.

Українська національна ідея не може бути не пов'язана з ідеєю соціальної справедливості, оскільки для цього є багатогранне духовне підґрунтя української нації. Для оформлення і масового усвідомлення національної ідеї у людей має утвердитися переконання, що держава дійсно здатна надати необмежені можливості кожному пересічному громадянину. Тоді стане реальним створення комплексу прагнень з метою працювати на рідній землі, докладати енергійних зусиль, щоб зробити її квітучою та багатою. Такі уявлення поступово міцніють, але суспільна свідомість дещо запізнюється з їх адекватною оцінкою (таке запізнення засвідчує неможливість швидких змін у масовій соціально-економічній свідомості, як того чекають деякі реформатори). Сутність національної мрії може полягати в авторитеті сумлінної праці, різноманітні форм власності, підприємництва, свободі трудового вибору і сфер діяльності тощо. Ціннісним орієнтиром економічної ментальності громадян має стати установка особи на розвиток власної конкурентоспроможності в праці, яка створює підстави для розвитку конкурентоспроможності та реальної незалежності економіки держави. Зауважимо, що в сучасних умовах така свідомо орієнтація в сфері праці практично відсутня у переважній більшості українців. Тому держава покликана належним чином спрямовувати процес формування національної еліти, відродження національних господарських традицій, форм господарювання. Набуває актуальності сучасна підготовка чиновників, управлінців, підприємців, надзвичайно важливою є корінна перебудова економічної освіти в усіх ланках, зокрема, сприяння стажуванню молоді в провідних західних університетах з метою адаптації до ринкового середовища і новому способу мислення [6].

Дослідження особливостей української національної ментальності дає підстави прогнозувати, що якісні зміни економічної свідомості населення вимагатимуть в Україні більш тривалого часу, ніж ринкова трансформація економіки й соціально-економічного суспільного середовища. Економічна ментальність завжди віддзеркалює реальність соціального стану життя суспільства. В Україні такі реальності об'єктивно відображають наслідки економічної кризи та соціальної політики держави за останні 10-15 років.

По-перше, необхідність більш тривалого часу для якісних змін економічної свідомості населення в порівнянні з часом власне ринкової трансформації суспільства можна пов'язати з тим, що деякі негативні риси економічної ментальності об'єктивно будуть відтворюватися певний тривалий час, оскільки кожне нове покоління, навіть в умовах нового економічного середовища, нової ролі соціальних та політичних інституцій, так чи інакше буде співставляти нові потреби й звички в соціально-економічній сфері суспільства із потребами і звичками попередніх поколінь.

По-друге, прогресивні зміни в соціально-економічному житті мають водночас супроводжуватися процесом духовного відродження української нації, адекватно впливати на умови формування гармонійної особистості людини як соціального суб'єкта такої економіки. Це є чи не найважливішою передумовою наближення ментальності сучасної людини до кращих загальновизнаних рис економічної ментальності людини-суб'єкта ринкової економіки. С.Кримський [7] звертає увагу на те, що помітним є дефіцит людських якостей, ресурсів особистості, на який впираються всі проблеми соціального в цілому та економічного зокрема прогресу.

По-третє, труднощі соціально-економічних зрушень в Україні зарубіжні експерти Л.Гоффманн і А.Зіденберг [8, с. 23] пов'язують з підвищеним ризиком проведення ринкових перетворень та непередбачуваністю наслідків реформ, що виводяться ними з трьох чинників: «при заміні тоталітарної системи плюралістичним суспільством йдеться не лише про косметичні зміни в економіці, а про комплексну перебудову майже всіх структур економічної системи, про створення нових установ, інструментів та систем заохочення»; «національна економіка перехідного характеру на стадії реформування теж зберігає успадковані від минулого внутрішні негаразди та диспропорції»; «заміна однієї системи іншою не відбувається автоматично, для її здійснення потрібна ясно виражена політична воля, ...демонтаж структур планової економіки й побудова ринкових структур йдуть пліч-о-пліч і можуть виявитися болісними для широких верств населення; криза, викликана адаптаційними процесами, означає безробіття, збентеження, переорієнтацію, тому

подолання найнижчої точки спаду завжди вимагає терпіння і ухвалення урядами непопулярних рішень».

По-четверте, людина в умовах ринкового суспільного середовища має бачити тісний зв'язок між своїми трудовими зусиллями, результатами праці та її оцінкою. Однак в Україні суспільство відчуває недооцінку саме чесної та творчої праці, що породило в країні цілу низку соціальних та економічних суперечностей, які впливають на трудову свідомість та економічну ментальність населення України.

По-п'яте, визначення цінностей, потрібних українському суспільству для ефективного та гармонійного розвитку як суспільства в цілому так і окремої людини, вимагає створення соціально прийнятної моделі перспективного економічного та духовного розвитку країни, але, на жаль, вона зараз існує в розпливчастому вигляді, як і національна ідея, яка різними суб'єктами українського суспільства тлумачиться по-різному (про що вже йшлося).

По-шосте, процес відродження й розвитку цінностей соціально-економічної активності населення України має перебувати у тісному зв'язку з розв'язанням проблеми формування нового організаційно-економічного механізму функціонування національної економіки. Інфляційні процеси, відставання в реформуванні грошово-кредитної та податкової систем, слабка соціальна захищеність населення тощо знецінюють існуючу мотиваційну систему, залишаючи актуальною для України на початку XXI ст. проблему створення ефективного мотиваційного механізму в сфері господарювання, тобто того механізму, який, власне, і забезпечує якісні зміни економічної свідомості й ментальності. А на сьогодні економічна ментальність населення України орієнтується на стихійне пристосування до жорстких реалій соціального стану. Змінити ситуацію на краще можна за умов рішучого реформування, регулювання та створення соціальних гарантій з боку держави для забезпечення соціальної злагоди та підвищення рівня життя.

По-сьоме, на жаль, сьогодні має місце недооцінка чинника соціально-економічної ментальності в концепціях, заходах та програмах, що розробляються владою стосовно розвитку соціально-економічної сфери суспільства. Зважаючи на те, що «ментальна структура змінюється повільніше, ніж матеріальне оточення чи соціальні інститути, є одночасно і продукуючою основою, і перепорою соціальному рухові» [9, с. 17], доречно нагадати, що такий стан речей є неприпустимим. Концептуально сучасною соціально-філософською думкою поведінка людини розглядається як функція цілісного «життєвого простору». Отже, певна «тотальна мотиваційна атмосфера», в якій перебуває людина-суб'єкт соціально-економічної активності, опосередковано або прямо впливає на її мотиваційне поле, визначаючи актуалізацію її потреб, обумовлюючи певні дії в певній ситуації. Іншими словами, вагомим чинником впливу виступає економічна ментальність людини. Саме через неї фокусується суб'єктивна необхідність реалізації соціально-економічної активності конкретно людиною. Соціально-економічна діяльність людини та її результати значною мірою обумовлені ментальністю. Подібні висновки мають бути враховані й віддзеркалені в конкретних соціально-економічних програмах влади.

По-восьме, якісні зміни економічної свідомості й ментальності прямо залежать від організації й стимулювання індивідуалізму соціально-економічної поведінки національних соціальних суб'єктів. Необхідним є істотне збагачення принципу індивідуалізму окремої людини в суспільстві (зокрема, як суб'єкта соціально-економічної активності й ментальності). Він має вийти за межі ідеології чи політичної сфери та набути інституційних рис організації суспільства.

На нашу думку, подальші дослідження ментального феномену в соціально-економічній сфері України та еволюція наукових уявлень вітчизняних науковців стосовно української економічної ментальності має розвиватися в таких напрямках: визначення закономірностей формування української економічної ментальності, факторів, які на неї впливають; з'ясування регіональних особливостей української економічної ментальності та їх впливу на процеси ринкових перетворень в Україні; вивчення умов та чинників трансформації економічної свідомості в межах окремих верств населення та категорій працівників на тлі нового соціально-економічного буття; оцінка реальних можливостей якісного поновлення економічної ментальності населення України на окремих етапах ринкових перетворень; розробка шляхів формування економічної ментальності, спрямованої на розвиток конкурентоспроможності людини як ефективного суб'єкта ринкового економічного середовища. Видається, що такі наукові пошуки сприятимуть пошуку найбільш

ефективних для України важелів ринкової адаптації економічної ментальності, формуванню соціально-економічної поведінки ринкового типу, прискоренню економічних й суспільних в цілому реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павловський М.А. Макроекономіка перехідного періоду: Український контекст. – К., 1999. – 213 с.
2. Злупко С.М. Вплив ринкових відносин на зміни в системі зайнятості населення Карпатського регіону // Карпати – Український міст в Європу: проблеми і перспективи. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 травня 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 38-40.
3. Савельєв Є. Теорія інвестицій перехідних економік та інтеграційні процеси: пошук моделі для України // Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: інвестиційні аспекти. – Матеріали ІУ Міжнародної наукової конференції І.ЄС – У"99 (13-15.09.1999 р.). – Ялта-Форос, 1999. – С. 29-30.
4. Черняк В. Интеллектуальная революция: традиции и новации. К 100-летию со дня рождения А.Койре // Свободная мысль. – 1992. – № 9. – С. 89-93.
5. Пірен М.І. Національна ідея – стрижнева основа етнонаціональної політики на сучасному етапі в Україні // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі ХХІ ст.: Матеріали У Міжнародної науково-практичної конференції (22-25 червня 1997 р.). – К.-Чернівці, 1997. – Ч. 1. – С. 4-6.
6. Злупко С.М. Національна еліта і національна економіка. Національна еліта та інтелектуальний потенціал країни: Матеріали Міжнародної наукової конференції (11-12 липня 1996 р.). – Львів, 1996. – С. 44-45.
7. Кримський С.Б. Духовність: запити відроджуваної совісті // Урядовий кур'єр. – 2000. – 12 серпня.
8. Гоффманн Л., Зіденберг А. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини. – К., 1997. – 188 с.
9. Попов В. Етно-конфесійний розподіл праці та український господарчий менталітет // Схід. – 2001. – № 4 (21). – С. 16-21.